מוקד חדש־ישן ב"מלחמה הקרה"
חבל שאבה (קטאנגה) בזאיר

● עמיהוד ישראלי

הרקע ההיסטורי

קונגו הבלגית לשעבר (החל מ־1971 – זאיר), המשתרעת על יותר מ־3 21 מיליון קמ"ר, מאכלסת כ־26.5 מיליון אוכלוסין (אומדן 1977), שהם ערב־רב של קבוצת שבטי בַּאנטו (כ־75% מהאוכלוסין), וכן קבוצות מכושי־סודאן בצפון, שבטים נילוטיים בצפון־מזרח, ואוכלוסיית פיגמאים (ננסים), שהם ככל הנראה התושבים האנדמיים מתקופת האבן־העתיקה (כ־100,000 נפש.) למעלה ממיליון זרים מתגוררים במדינת ענק זו ומחציתם אירופים ולבנים (בלגים, צרפתים, בריטים, אמריקאים).

מבחינת מיקומה – זאיר הינה מדינה משוונית־טרופית, אפופה יערות־עד וסאבאנות, המתמקדת סביב אגן־הניקוז של נהר קונגו, השני באורכו באפריקה (4,650 ק"מ, שטח ניקוז – 3.7 מיליון קמ"ר). לפני שקונגו הפכה למושבה בלגית (1884) השתרעו בשטחיה כמה ממלכות, כגון זו של שבטי הבאקונגו, שהתקיימה במחצית השניה של המאה ה־14 בשפך נהר קונגו. ממלכה זו עמדה בסימן התפוררות כשנחתו הפורטוגזים בשפך הנהר (1483). ב־1665 ניסה כוח פורטוגזי מאנגולה לפרוץ לעבר מיכרות הכסף, הזהב והנחושת, ששימעם הגיעו לאוזני הפורטוגזים. הפשיטה נכשלה, אך בעקבותיה נחלשה ממלכת קונגו־התחתית והתפצלה למספר נסיכויות יריבויות.

בשוליֶהָ הדרומים של קונגו, בחבל שאבה הנוכחי הוא חבל קטאנגה בעבר, התפתחו ממלכות ניפרדות של עמי הבאלובה והַלונְדָה במאות ה־16–18. ממלכות אלה פרסו את השפעתן הכלכלית־מסחרית עד לאנגולה שבחופי האוקינוס האטלנטי מזה ועד למוזמביק בחופי האוקינוס ההודי מזה. במחצית השניה של המאה ה־19 התפשט סחר־עבדים מחופי האוקינוס ההודי, שנוהל ע"י ערבים ומוסלמים, לעבר קטאנגה שהפכה למרכז סחר האדם במרכז־אפריקה. לאחר שהחוקר סטנלי חזר ממסעו לארוך נהר קונגו (1877) והצביע על האפשרויות הכלכליות הגלומות בחדירה לפנים היבשת, שוכנע המלך הבלגי ליאופולד ה־II להקים את מושבת־קונגו, וזו הוכרה בקונגרס ברלין. המלך הבלגי נטל לעצמו מונופול על סחר הגומי והשנהב והחכיר את המסים לחברות ענק שעשקו את המקומיים. ב־1908 החליט הפרלמנט הבלגי להעביר את קונגו לרשות הממשלה הבלגית, ובשלב זה החלה חדירת חברות־פרטיות לניצול אוצרות הטבע והמחצבים העשירים, שעיקרם התרכז בחבל קטאנגה. חדירת החברות והמיסיון חוללה תוצאות שונות ומנוגדות: אם בשנות ה־30 וה־40 של מאה זו היתה רמת שירותי הרווחה בקונגו הגבוהה ביותר במושבות אפריקה, והכנסיה הקתולית הקיפה במערכות החינוך שלה כמחצית ממספר הילדים, הרי שבסיכומו של דבר דוכאה כל תודעה מדינית ולאומית והגישה הכללית היתה פטרנאלית־לוחצת.

גישה זו היתה בעוכרי קונגו בבוא עת מתן העצמאות (יוני 1960), וניכרה בהיעדר רובד של משכילים, סוחרים ויַזָמים מקומיים שיטלו את העומס המדיני על כתפיהם. בנוסף לכך לקתה מושבת הענק בנטיות בדלניות מובהקות של חבליה השונים מחמת מיגבלות גיאוגרפיות, תשתית תיקשורתית דלה, אינטרסים כלכליים מקומים ובינלאומים מנוגדים, ריבוי פדראציות שבטיות עויינות ויריבויות בין אישי המפתח שבמושבה. מוקדי היריבויות האישיות נעו במשולש שבין הנשיא ז'וזף קסאוּבּוּ, ראש־הממשלה פטריס לומומבה, וראש־חבל קטאנגה (שאבה) מואיז צ'ומבה.

ייחודו של חבל שאבה

חבל קטאנגה (שאבה) שונה משאר חלקיה של קונגו (זאיר) מהבחינות הבאות: ראשית, הוא משתרע כ־1,000 ק"מ ויותר מדרום לקו־המשווה, מחוץ לאגן נהר קונגו אפוף יערות־העד, מחוץ לתחום הגשמים העזים הכלל־שנתיים וברמה טופוגראפית בגובה של 1500־500 מ', המתאפיינת במיסלע גרניטי־מטמורפי עתיר מחצבים. שנית, עושרה המחצבי־מינראלי של זאיר מתרכז, רובו ככולו, בחבל שאבה, בין הנהרות לואפולה וקאסאיי. באזור עתיר־מחצבים זה מופיעים מיכרות הנחושת, הקובלט, הכסף, האבץ, האוראניום, הבדיל ועופרות המנגן, וכן מחצבים "קונווציונליים" כדוגמת הברזל, הפחם והעופרת. עוד בשנת 1954 תפסה המושבה קונגו את המקום הראשון בעולם בהפקת אוראניום, יהלומים וקובלט. מיכרות הנחושת נחשבים עד היום כבעלות האיכות הגבוהה ביותר בעולם, והן משתרעות בחבל שאבה העילי מצפון־מערב לדרום־מזרח, באורך של 300 ק"מ ויותר וברוחב הנע בין 50־60 ק"מ. עיר המיכרות הראשית היא קוֹלוואֶזי. את האבץ מפיקים כאן בעת ובעונה אחת עם הנחושת, ובחלק מאותם מיכרות מפיקים אף את הכסף. בדרום־מערב חבל שאבה מופקת העופרת בסביבות קאנגאָרה. בדיל מופק מהמירבצים שבאיזור מאָנוֹנוֹ־קיטוֹלוֹלוֹ שבצפון שאבה. אוראניום התגלה בחבל עוד בשנת 1913 וריכוזו החשוב ביותר מצוי בקאזוֹלוֹ־שינקוֹלוביה. מרבצי זה ויהלומים פזורים בכל רחבי זאיר, וחלק בלתי מבוטל מהם מצוי שוב בחבל שאבה. קיצורו של דבר, הפקת אוצרות הטבע המגוונים ועשירי העתודות מתמקדים בעיקר במחוז שאבה. חרושת־הפקה זו תורמת למעלה מ־85% משווי היצוא של זאיר. אין פלא שחבל שאבה־קטאנגה, בראשות מואיז צ'ומבה, פרש ומרד, למחרת הכרזת העצמאות, בשלטון המרכזי של זאיר בקינשאסה (ליאופולדוויל.)

תהפוכות בחבל שאבה

בפרישתו של מואיז צ'ומבה תמכו חברות־הענק המערביות, וראשון הקונצרן הבלגי "אוניון־מִיְנְיֶיר", המתיישבים הלבנים, הטכנאים ואנשי־העסקים, וכן הפדראציה דאז של רודזיה, הפורטוגזים שבאנגולה וכן חוגים עסקיים שונים באירופה ובארה"ב. צ'ומבה הסתייע בז'נדרמריה המאומנת של חבל דאבה ובשכירי־חרב לבנים שלחמו לצידו. התערבות האו"ם ומישלוח יחידות צבא לזאיר לא הביאה להחזרת החבל הפורש, וכתוצאה מכך פנה פטריס לומומבה, ראש הממשלה דאז, לעזרת בריה"מ ומדינות הגוש־המזרחי. בכך הפכה זאיר בכלל וחבל שאבה במיוחד לאחת מהזירות הלוהטות ביותר של המלחמה הקרה. במאבק הבין־מעצמתי הסמוי על חבל שאבה וזאיר כולה השתלבו, כאמור, יריבויות אישיות, אינטרסים

זאיר
(קונגו הבלגית בעבר)
אגן נהר קונגו
לקסאסה
פורט־פרנקי
לוּבּמבּו
קוּנְדוּלוּ
קַבִּינְדָה
קיקוויט
חבל קַסאיי
קאנאגה (לוליאבורג)
מעלי ברזל
חבל שאבה
קטאנגה
קאמינה
בוקאמה
לוּבּוּמבּאשי
לוּלוּאבּוּרג
מלונגה
פיקוּדה (לוּדוויגשאפן)
מוּאיז לוּנדה
מוּלוּנדוּ
מוּלוּנדוּ
מוּלוּנדוּ